

SLOVAŠKI UPODABLJAJOČI UMETNIKI

Slovaška je bila od davnine sem domovina izrednih talentov v vseh panogah znanosti in umetnosti. Dala jih je mnogo češkemu narodu, še več pa madžarskemu.

V baročni dobi je zaslovel Jan Kupecky, pezinski rojak, ki je bil portretist svetovnega imena. Ko je v 19. stoletju madžarizacija že močno napredovala, so hodili naši talenti v Budimpešto, kjer so bili stebri madžarske umetnosti. Danes le malokdo ve, da je slavni madžarski skladatelj Julius Bencúr slovaškega izvora. Znani madžarski kipar Alojzij Strobl je liptovski rojak. Iz Liptovskega sv. Mikulaša izhaja še danes v Budimpešti živeči znameniti portretist Eduard Ballo. Tudi znani portretist Julius Stettka se je rodil v slovaški vasi Hybbih. Kiparja Jana Fadrusa je dala slovaška zemlja. Naše Slovensko je dojilo slikarja Demetra Skuteckega, Medňánskega in mnoge druge. Slovaška kri je plala v žilah najboljših madžarskih pisateljev Petöfi-ja, Mikszátha in Madácsa, s katerimi se danes ponajbolj Madžari. Tako je sočna Slovaška napajala suho madžarsko Puzto na škodo svojega rodú, kakor toži pesnik: »Národ môj drahý, preto omdlievaš, lebo do cudzieho život svoj vlievaš.« Kajti mnogi od njih so pozabili na rodno grudo in posvetili svoje talente zatiralcem lastnega naroda, dočim je domača zemlja čakala kakor zakleta kraljičina junakov, da jo zbude in popeljejo k slavi. Le malo jih ni zatajilo svoje narodnosti, kakor cerkveni slikar Božetech Klemens in Peter Bohún, ki sta odkrito nastopala kot zavedna Slovaka.

Že koncem 16. stoletja smo dali Češki znamenita upodablajoča umetnika iz Spišske Sobote v bratih Brokopfih, ki sta se preselila v Prago in ustvarila slavne skupine na Karlovem mostu. Staročeska literatura ima Slovaka Benediktija z Nudožier in najpomembnejši predstavniki novočeške literature, prav za prav njeni tvorci so tudi slovaškega izvora.

Jožef Manes je prišel na Slovaško, da se poglobi v dušo slovaške vasi, v njeno pristno ljudsko praumetnost; porabil je njene prvine in je postal ustanovitelj češke upodablajoče umetnosti. Po Manesu je šel tudi Mikulaš Aleš isto pot. Njegova dela ogreva duh slovaške vasi, katero je z ljubeznijo obiskoval in črpal iz njenega bogastva. Jaroslav Věšín se je posvetil posebno oravskemu in liptovskemu kraju. Njegove umetnine so zbudile veliko občudovanje na Slovaškem. Tudi poznejši češki slikarji so prihajali v naše vasi, da so se osvežili in nabrali novih motivov za svoje ustvarjanje. Dela

originalnega Jože Uprke dihalo njih toploto. Njegov brat Franta je kot kipar modeliral slovaške fante in ustvarjal kompozicije iz romantike naših razbojnikov (Janošik). Slovaško je vzljubil tudi slikar Jiranek; deloval je na Detvi, v eni najoriginalnejših naših vasi. Sem so prihajali Pacovský, Striml in drugi.

Franta Uprka je drzno segel po slikovitosti južne Moravske in Slovaške in ustvaril popolnoma nov slog. Dekorativno je slikal v širokih ploskvah in v izrednih kompozicijah zajel ljudsko življenje. V njegovih delih se je zalesketalo nekaj nenavadnega. To ni bil več suh, brezbarvni akademizem, s katerim je stari Věšín podajal slovaške tipe. Pri Uprki se je sprostila barva, razširile so se ploskve in nastala nova razporeditev barve in kompozicije. Nihče si ni drznil do takrat položiti na platno tako ognjeno rdečega cinobra. Uprkovo rdečilo je imelo svoje odtenke, pelo je in vriskalo od veselja. Njegov način je govoril kakor novela, pravljica; ni mu šlo več za razlaganje kakšne vaše idile, ki jih vidimo še pri Věšínu.

Uprkovi uspehi so kmalu vzdramili tudi naše domače slikarje.

Po njegovih stopinjah so hodili Jaroslav Augusta, Gustav Mallý, Jozef Hanula in Julius Kern. Ti slikarji so se posvetili slovaškemu folkloru, študiju vaškega življenja, da oživetvorijo pristno slovaško umetnost. Gustav Mallý kaže ljudske pojave iz okolice Pezinka, Julius Kern slika tipe v demänovski dolini in dekorativni slikar Jozef Hanula iz spiške okolice.

V osvobojeni domovini je bil krajinar Martin Benka, Kalvodov učenec, prvi, ki je ustvaril slovaški slog. Imel je precej težavno nalogo, da ne pade v eklekticizem, da se sprostí vpliva svojega mojstra in njegovih sladkobnih barvnih efektov.

Posvetil se je predvsem študiju slovaške vasi. Živel je v okolici Ružomberka. Slikal je njegove hribe, obdane s stezicami, grmičevjem in skalovjem. Tam je mnogo melanholije, črne žalosti. Tudi Vah je tukaj črn, otožen in tih. Benkove prve slike nam nudijo to klasično otožnost. Včasih pa se razvedri in iz njegovih podob zasije razbeljeno solnce in siplje iz polnega prgišča svoje zlato. Njegova barvitost se naslanja na razporeditev slovaške keramike. V nji je našel svoj barvni vir. V risbi je mogočen, silen orjak, ki ustvarja s širokimi obris. V nji proslavlja junaški stari vek Slovaške. Njegove slike so posrečeno izmišljena pravljica. Razstavljal je v Parizu. Prave triumfe pa je želel na Dunaju, v Pragi in v Benetkah.

Martin Benka je molčeč kot Vah pod Krivaňom, kjer se tiho pretaka, in je črn, kot zakleto jezero, kot resna pravljica. Temni hribi stoje nad njim in junaški splavar reže valove. Njegov splav je usoda, težko se valeča usoda, iz katere venomer grozijo nevarne čeri. Junaška pesem. Junaki pa so pečine in Vah.

Do sedaj nihče ni ujel skrivnostnega šepeta te pesmi. Samo Martin Benka, človek iz nižave, s širokih planjav Moravskega polja.

Njegovo prodirno oko se je ustavilo tukaj in je razvozlalo pravljične niti usode.

Istočasno ž njim pa je še nekdo drugi sanjal o slovaški umetnosti. — Jaroslav Jareš. Po rodu Čeh, po tvorbi Slovak. Sanjal je s cvetočo jablano na bratislavskih gričih, na katere je pričaral mlada slovaška dekleta z velikimi modrimi očmi, z lesketajočimi se arabeskami bujnih las. Dekleta z majhnimi, kakor jabolka polnimi prsi, a z velikim upanjem v očeh. Drevesa so se razcvetela s snežno belino popkov, smaragdno zelenje listov jih objema v vencu, in Jareš je postal pesnik slovaške pomladi.

Toda pomlad, naša pomlad je brstela tudi drugod.

Pod Malimi Karpati je blodil Miloš Bazowski. Sam. Zapuščen. Z veliko otožnostjo v srcu, a z ne manjšim zakladom v duši. Objokoval je svoje pestrobarvne sanje, ki jih je bilo toliko, toliko. Bile so tople in iskrene. Nove. Tudi on je gledal na Mali Krivan. Tudi njega je ustavila pesem Vaha. In žalost hribov se je ujela v njegove kot oglje črne oči, ki so prenašale to otožnost v barvnih odtenkih na platno. Preproste oblike njegovih podob dvigajo topel zvočni akord barvne harmonije in se glase v mogočni simfoniji.

To je trojica pesnikov, trojica slovaških umetnikov.

Karol Ondreička pa je pri Trenčianski Tepli prisluškoval starčkom, pripovedujočim legende. Legende so vnele njegovo dušo. V legendah je sen, njega pa je mučil velik barvni sen. Vabila ga je vasica pod gorami, nad katerimi sedi Zavetnica z rožnatim licem in z zlatim sijem okoli glave in z Jezuškom v naročju. Otročiček se smehlja pastirjem, okoli katerih zveni preprosta igra zvokov: »Do hory, do lesa, valasi, snád horí v tom našom salaši.« In naslikal je Madono slovaških planin. On sanja in veruje v slovaško umetnost.

Cyprian Majernik podaja pod vplivom francoskih fauvistov z nežnim koloritom vaške dogodke. V izrazu ostaja primitiven, a vendar zelo okusen in prijeten v tehničnem pogledu.

Zoltán Palugyay ima tudi mnogo dekorativnosti, posebno kadar mu gre za slovaški značaj izraza in ko navezuje na ruske ikone z zlatim ozadjem. Ko prepleta svoje zasnutke s slovaškim folklorom, ne nastajajo gole fotografije pestrih noš, ampak slike, ki hočejo nuditi užitek z opojnostjo vriskajočih svežih barv in harmoničnih linij. Palugyay je virtuoz pastelne tehnike in se odlikuje tudi v akvarelih.

Jaroslav Vodrážka je mislil na Aleša in mislil je predvsem na otroke. Tudi slovaški otrok hrepeni po pravljici. Vodrážka je šel med otroke in jim je slikal pravljice o zajcu, o srni in o vodnem možu. In tako je olepšal življenje slovaških otrok.

Tam v mestih so se očetje rvali z mladimi, resni očetje politiki. Politika je zloba, žolč. Z nasmehom so se vojskovali drug proti drugemu in Andrej Kovačik jih je karikiral.

Kako resen je v primeri ž njim Koloman Sokol. Spačeni izraz izmozganih rudarjev in pokvečenih izvržkov človeške usode, revne človeške usode. Kar pretrese te in prestraši. In glad, grozni glad cvili iz njegovih grafičnih listov. Z občudovanjem gledamo na nje. Prežemajo nam dušo. V isti smeri s Sokolom deluje tudi njegova žena Lydia Kratinova.

Daleč od sveta Sokolovih stoji Milan Mitrovský, gojenec vzvišene antike. Slika mikavne gospe. Oviija jih v lovor in rože. Tizianova ljubezen mu gori v srcu. V sivih jutrih zbuja njega, asketa dela in molečih barv sv. Frančišek Asiški.

Tudi Lehotský star. je v mistiki iskal svoje poduhovljene like. V Bratislavi vrši življenje z velikomestnim hrupom. Politika, administrativa, armada. Prezidenti, generali. Njihovi portreti s teatralnimi gestami gledajo s sten v javnih dvoranah. Maks Schurmann jih slika s spretnostjo čarovnika.

Njegov tovariš Ivan Žabota, po rodu Slovenec, a aklimatiziran Slovak, je specialist otroškega portreta. Toda slikal je tudi kralje, generale in ponosne vojvode.

To so ljudje, s katerimi se nikoli ne sreča Julo Koreszka. On brodi po pesku na bregu široke Donave, kjer v jutrih v kovinasto modrikastih meglah nepremično stoje ribiči nad modro gladino vode. Nemi ribiči. On sam je tudi takšen zamolkel ribič, pirnerovski sanjač. Slika in gleda; gleda v daljavo, kjer se predejo sni. Gleda in vidi...

Ester Fridrichova, očarana po legendah svetnikov, slika legende današnjega dne. Okrog nje se predejo kot da je sama svetnica. Toda Pariz, prekrasni Pariz tli v globini njenega srca. Skozi njegove zavesa gleda na svet kot pesnica.

Med prvoboritelje slovaške umetnosti spadata Fulla in Galanda. Sicer sta na skrajnem levem krilu, pomembna pa prav zato, ker kažeta nova pota upodablajoče umetnosti.

Ludovit Fulla dela s temperamentom resničnega slikarja. Dasi le v splošnih obrisih, vendar s tem večjim užitkom meša in nanaša barve, ki se potem zlivajo v delikatnem tonu. Iz njegovih podob diha patetična slikarska moč. Iz njih se odraža njegovo veliko srce, polno čiste zdrave krvi, goreče v ognju strasti pravega umetnika.

Mikulaš Galanda je izšel iz baročne pravljice. Razgledal se je po svetu in se je ustavil pri abstraktnem snu, polnem mehke lepote, kot v pisanih slikah gotske cerkve. On presnavlja podobe človeških postav v zaokrožene oblike; včasih jih spreminja celo v geometrične prvine. V tem spominja na francoskega Picassa.

Tudi Vaclav Mally igra v akordih vaških zvonov, slika, kakor da gledaš kaleidoskop; on ti pokaže sto in sto novih možnosti v barvi.

Gustav Mally, ta stari poštenjak je ostal zvest vasi. K nji se vrača, kakorkoli bi se svet zavrtel, in glasi njeno resnico. Resnico, ki se zrcali v petju, v vinu, v plesu, kakor senca in šum in sijaj kipečega življenja.

Štefan Polkorab je njegov učenec. Pošteno in zvesto portretira. Skromen je. Njegovo delo se ne obrača ne na sever ne na jug; stoji, da ne izgubi, ampak pridobi na ceni.

Za Štiavnickimi hribi goji Jože Kollár krizanteme in jih potem slika v bujna tihožitja. Tudi hribe vzame pod svoj čopič in romantična zakotja svojega rodnega mesta, Banske Štiavnice.

Jožefa Hanulo, sivolasega veterana je mikala historična slika, potem ga je zavzel portret, končno pa genreske slike. Stara šola, toda vedno dobra, ki jo predstavlja njegov avtoportret v praški Moderni galeriji.

Njegov sodobnik Peter Kern je slikar demänovske doline. Njeni strmi hribi in divje žuboreči potok so mu prirastli k srcu in so postali njegov dom.

Ruttka y - Medvecký živi v Banskí Býstrici. Zrastel je sredi samotnih marofov. Iztrgal jim je čar in lepoto in slika njih dvore, njih razpadajoče golo zidovje, gnijoče plotove in slikovita zakotja: vse, kar se nahaja v tem izginjajočem romantičnem svetu.

Poleg njega je Jan Hála tipično kmečki slikar. Prelepi, življenja kipeči Važec je prišel na njegovo platno po spretnosti imenitnega polnokrvnega slikarja.

Jaroslav Votruba proslavlja kot J. Koreszka nižine bratislavske okolice, zlato svilo jeseni in megleno srebro zime. Njegova dela se odlikujejo po spretnem obvladanju čopiča in mehkem prenosu pastelno učinkujočih barv.

Bela žena nam je predčasno iztrgala dva mnogo obetajoča talenta: Laca Treskoňa, ki je s popolnostjo Hynaisove spretnosti navdahnil svoje portrete in Štefana Strako, ki je slikal močne kmete.

Na Slovaškem delujejo razen teh še: v kompozicijah nežni Sylla, Reichental, Flache, Gwerk, Döry, Angyal, Felegi, Krupec, Weiner, Janoška, Hradil, Chrien, Milan, Müller, Pok, Rambouská, Mandel, Oravec, Vaniček, Tichý, Kassriel, Sup, Vrbský, Kiss, Kailich, Šebor itd.

Vsakdo od njih je drevo zase. Vsak od njih kaže življenje, polno dela in plodnosti.

Koliko prizadevanja!

A neprestano prihaja nov, zdrav mladi rod:

Kovář, Djuračka, Bednár, Cincík, Salay, Gessay, Droppa, Thuma, Lehotský, Grnác, Žambor, Čenický, Ilečko, Križan, Dodek, Procházka, Medvecká, Švehlová in drugi.

Jaz, Janko Alexy polagam glavno težo na kompozicijo v lirično poetičnem pojmovanju ljudskih prizorov. Moja barvna skala temelji na kmečkih preprogah pastelskih tonov. V barvni intenzivnosti sem

pritajen. Nadaljujem v tako imenovani slovaški liniji, načrtani po Martinu Benki. Svojo oporo sem našel na vasi. Čutim, da so tukaj korenine slovaške umetnosti. In verujem, da naša pot ne bo razočarala.

Politični prevrat je odprl pot tudi našim kiparjem.

Zagorelo je narodno navdušenje. Izginili so stari spomeniki s trgov in na njih mestu zrastle novi. Mladi slovaški kiparji so zavihali rokave. Delo jih je čakalo.

Miroslav Matoška je bil prvi s svojim monumentalnim kipom osvoboditelja generala M. R. Štefanika za Ameriko. Toda njegova prava umetnost se je pokazala v majhnih delih, polnih štursovske erotike, polnih mikavnosti in lirike.

Jozef Pospišil je zajel vitkost dekliških postav. Podobno Preisslerju je segal po predmetih, iz katerih je kipelo hrepenenje po pomladi in plakala otožna mladost.

Laco Majerský je z Meštrovíci podobno mogočnostjo ustvarjal svoje skupine. Z ostro izrazitostjo je modeliral portrete in postave pesniškega tipa.

Vojtech Ihriský je zašel kar v primitivno preprostost, dasiravno se je pri njem javilo največ osnov za liriko.

Ján Koniarek dela s fino uglajenostjo in natančnim opazovanjem prirode. Frant Štefunko je obdarjen z izrednim talentom za opazovanje značajev in se je posvetil portretu. Julius Bártafy dokazuje svojo nadarjenost z občutenimi deli.

Na Slovaškem delujejo še kiparji: Bán, Riegele, Murman, Hám, Kühmayer, Čerejova, kipar in obenem slikar živali Šováňka in drugi.

Kam plovemo?

To bodo pokazala leta.

Vidim veliko polje. Slovaška. Gospodar jo je ogradil, nasadil je drevesa in čaka, da poženejo korenine v zemljo, katera je bila dozdaj le slabo obdelovana. Rad bi videl bogate sadove. Slabe veje mora še obrezati, da bi se deblo ojačilo in bi ga vihar ne izruval. Skrbi ga, toda čaka, ker ve, da je zrno bilo dobro in bo zato tudi sad dober. Plod slovaške umetnosti.

Upamo, da pridejo jasni, solnčni dnevi in da se brstje razcvete.